

досить значною в Одесі – на 34,34% та Харкові – на 34,09%. У Запоріжжі, Миколаєві та Дніпропетровську ці відмінності менші, відповідно, 15,19%, 14,64% та 7,21%. У Херсоні частка україномовних перевищувала частку російськомовних на 8,02%. У сільській місцевості в усіх південних та східних областях, окрім АР Крим, україномовне населення за чисельністю переважало російськомовне (див. табл. 3).

Різниця між частками російськомовних серед українців та україномовних серед росіян. Важливе значення для розуміння сутності й напрямів асиміляційних процесів на півдні і сході України має порівняльний аналіз рівнів частки російськомовних серед українців та україномовних серед росіян. Спостерігалися досить істотні відмінності в рівні мовної асиміляції українців та росіян в обласних центрах та в сільській місцевості. В обласних центрах, де розгорнулися процеси мовного зросійщення українців, навпаки, росіяни, хоча й склали меншість, фактично не зазнавали мовної асиміляції. Різниця між частками російськомовних серед українців та україномовних серед росіян становила: від 76,21% у Донецьку до 26,95% у Херсоні (див. табл. 3).

Деяко інша ситуація склалася в сільській місцевості переважної більшості південних та східних областей. В умовах дисперсного розселення в сільській місцевості росіяни зазнавали природної мовної асиміляції, а рівень мовного зросійщення українців залишався істотно нижчим. Тому рівень частки зросійщених за мовою серед українців був нижчим за рівень частки україномовних серед росіян за областями: у Дніпропетровській – на 14,02%, Миколаївській – на 12,78%, Херсонській – на 12,51%, Харківській – на 4,45% та Одеській – на 1,02%. В інших трьох областях та АР Крим співвідношення було протилежним: в АР Крим – 51,52%, Донецькій – 15,49%, Луганській – 9,60% та Запорізькій – 1,24% (див. табл. 3).

Таким чином, проведений аналіз статистичних матеріалів першого Всеукраїнського перепису 2001 року дозволив виявити відмінності в етномовній структурі населення обласних центрів та сільської людності півдня і сходу України. Етнічні відмінності за поселенською мережею зумовлені тим, що в обласних центрах зосереджені насамперед росіяни. Абсолютна більшість росіян в містах півдня та сходу України є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками в першому поколінні. Сільське населення півдня та сходу, за винятком Криму, характеризується домінуванням за чисельністю українців.

Відмінності між етнічним складом та мовною структурою населення обласних центрів полягають у тому, що росіяни складають абсолютну більшість серед усього

населення лише в Сімферополі, а російськомовне населення в усіх обласних центрах півдня та сходу України, за винятком Херсону. У мовній структурі урбаністичного середовища зберігається інерційний вплив етномовних процесів радянської доби, який характеризувався не лише масовою міграцією росіян, але й перетворенням їх у домінуючу меншину, а українців – на масовий етнос (підпорядковану більшість).

Тому, у мовному середовищі українців, хоча й вони домінували за чисельністю, розгорнулися асиміляційні процеси, а росіяни в містах не зазнавали мовної асиміляції, хоча й були в меншості. Серед дисперсно розселених у містах представників етнічних меншинних груп переважало мовне зросійщення, а не українізація. В окремих обласних центрах півдня України зросійщені за мовою українці за чисельністю навіть переважали росіян.

Відмінності між етнічним складом та мовною структурою сільського населення півдня та сходу України не були такими значними. Абсолютна більшість сільських мешканців південних та східних областей складалася з українців та україномовного населення, за винятком АР Крим. Однак, за чисельністю сільське населення південних і східних областей, за винятком АР Крим та Херсонщини, поступалося населенню відповідних обласних центрів. Враховуючи перевагу за чисельністю, а також те, що обласні міста є комунікаційними центрами, етномовна ситуація в них безпосередньо впливає на етномовні процеси на півдні та сході України в цілому.

1. Борисенко В. К. Етнічний склад населення України // Українська етнологія / В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 60–69. 2. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с. 3. Євтух В. Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с. 4. Залізняк Г. М. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / Г. М. Залізняк, Л. Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2001. – 92 с. 5. Капелюшний В. П. Історичні та етнічні основи розвитку української нації у ХХ – на початку ХХІ ст. // Українська етнологія / В. П. Капелюшний. – К.: Либідь, 2007. – С. 27–43. 6. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В. С. Крисаченко. – К.: НІСД, 2005. – 368 с. 7. Майборода О. М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві / О. М. Майборода. – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 9–40. 8. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – 163 с. 9. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / В. І. Наулко. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с. 10. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О. Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2003. – 246 с. 11. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. – К.: Укр. Центр дух. культури, 1998. – 203 с. 12. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.

Тамара Усатенко

Етнонаціональна ідентичність: українознавчий контекст

У статті на основі сучасних концепцій ідентичності розглядається етнонаціональна ідентичність громадян України як єдності етнокультурної, загальнонаціональної та громадянської самоідентифікацій. Українознавчий контекст актуалізує змістовно-сміслову поглиблення концептів ідентифікації та ідентичності.

In the article on the basis of modern conceptions of identity the ethno-national identity of the citizens of Ukraine is examined as a unity of ethno-cultural, national and civil personal identifications. The Ukrainological context brings up to date a semantic deepening of the concepts of identification and identity.

Перспектива України, у якій відбуваються трансформаційні процеси, значною мірою залежить від темпів утвердження етнонаціональної ідентичності, що передбачає: становлення в суспільстві демократичних європе-

йських цінностей; осягнення громадянського консенсусу, міжнаціональної і міжетнічної злагоди; формування цілісного мовно-культурного простору, спроможного забезпечити культурні і мовні потреби громадян України;

відродження історичної пам'яті як особливого соціокультурного феномена; осмислення індивідом і соціумом власного становища в часі та ін. Українська людина ще в дорозі до самоусвідомлення, до сталої етнонаціональної ідентичності, до подолання впливу багатовікової залежності в державотворчому, націотворчому процесі. Етнонаціональне самоусвідомлення українців постає у виборі «правдою науки» і «правдою пам'яті»; у спробі окреслити «час лінійний» (історичний) і «час людини» (соціальний); у домаганнях конструювати українознавчі смисли про «минуле – сучасне – прийдешнє»; у пізнанні «ми» – «вони», «я» – «інший».

В умовах, коли антропологічна концепція відповідає сучасній світовій постмодерністській ситуації, а українське суспільство наближається до національно-громадянського виміру, становлення особистості, її ідентичності, національної самоідентифікації набуває провідних цілей як в науці, так і в освіті, адже вчленення окремої людини з цілого, доведення індивідом абсолютного значення свого приходу в світ, цінність конкретної людини, її унікальність залишається поза увагою.

Довгий час ідентичність була таємницею або ж була такою, до чого людська свідомість побоювалася торкатися, не бажаючи зовсім загубити надбання власної самості. Наш час швидкоплинних соціальних зрушень, глобалізаційних рухів, необмеженої комунікації зумовлює «розчаклування» цієї таємниці, адже людина, оновленого упорядкування своєї життєдіяльності, розширює спектр набуття ідентичності серед концептів розкриваючи ідентичність в тематичному ряді концептів *самості, тотожності, само-тотожності, свідомості, автентичності* та ін.

Концепт ідентичність «Словник іншомовних слів» тлумачить як однаковість, тотожність, рівнозначність [4, с. 292]. «Словник української мови» ідентичність подає як тотожність, а тотожність «СУМ» тлумачить як «цілковиту схожість чого-небудь, подібність один до одного за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом» [5, с. 213]. Характерно, що словники фіксують лише первинне значення, коли традиційна культура стародавнього суспільства демонструвала єдиний спосіб існування людини – ототожнення її з чимось загальним, що у філософії розглядається як органічне входження частини в склад цілого. Рід, плем'я, громада – основні суб'єкти традиційного соціального життя. У ХХ ст. заявлено, що проблема ідентичності розглядається в просторі процесів *ототожнення і розрізнення, виокремлення* (А. Камю, К. Ясперс, М. Хайдеггер, М. Бубер та ін.).

У теоретичних дослідженнях П. Рікера проблема ідентичності розглядається як факт наявності семантичної двозначності, що міститься у латинських корінних словах «idem» та «ipse». Відповідно «idem» прикметник «ідентичний» є синонімом «надзвичайно схожий», «аналогічний», «той самий», «один і той же». «Ідентичний» у цьому тлумаченні передбачає незмінність у часі, протилежність тлумаченню «різний», «змінний». У значенні «ipse» ідентичність пов'язується з поняттям «самості», «себе самого», протилежними до якого є «інший», «я» очима інших; «я», що побудовано на основі стосунків з іншими [3].

У наукових працях з філософії, психології, соціології, літературознавства, українознавства та ін., автори, досліджуючи ідентифікацію, характеризують особливості ідентичності, зокрема: індивідуалізацію через соціалізацію в середині культурно-історичного контексту, через ототожнення людиною самої себе з іншими людьми на основі

встановлення загальних цінностей, емоційних переживань, структури і спрямованості світу; здатність до збереження людиною протягом усього життя єдності свого «я», своєї самості, своєї тілесної організації, здатність проєктувати свій внутрішній світ на інших людей. Ідентичність виражає інтегрованість, цілісність суб'єкта історії, його здатність до усвідомлення само тотожності й автентичності, що відповідають на запитання «Хто я такий і звідки, куди і навіщо йду.» Становлення, виявлення власної ідентичності, пов'язане із соціальною пам'яттю, що розгортається у розповідь, оповідання, наратив.

Аналізуючи ідентичність, можна виявити кризові явища у процесах самоідентифікації. Кризу ідентичності несуть, насамперед, глобалізація та універсалізація, які породжують стандартизацію, гомогенізацію національних культур, протистояння глобалізації з локалізацією (етнічним ренесансом, укоріненням, посиленням етнічних та національних рухів). Поглиблює кризу ідентичності й активізація ідентифікацій як у бік генералізації («людина світу», «європеець»), так і в бік специфікації («представник регіону», «одесит», «киянин») тощо. Криза ідентичності посилюється в ситуації міграції.

Віртуальний кіберпростір людства, надаючи більше мобільності індивідові, ніж локальний, фізично-географічний простір традиційних спільнот, створює мережеві співтовариства, формує анонімну мережеву ідентичність, що дозволяє формально вирішувати, наприклад, расові, етнічні, національні, ґендерні, класові проблеми, однак в цих здобутках цивілізації ховається і велика загроза людині, етносу, нації.

У контексті окреслених стратегій ідентичності розрізняють *субідентичності*: ідентичність етнонаціональна, етнічна, національна, особистісна, соціальна, культурна, ґендерна, релігійна, партійна, територіальна, професійна, групова, корпоративна, ідентичність щодо місця роботи, статусу, середовища, мови та ін.

Етнонаціональна самоорганізація є потужним інтегратором соціуму, поєднуючи, доповнюючи, підтримуючи етнічні та національні ідентичності, що забезпечують існування тісно інтегрованих, дієздатних людських спільнот. Політичні та етнічні (етнокультурні) чинники етнонаціональної ідентичності поєднують, продукують синергетичні прояви, які перевищують окремо взятую політичну чи етнічну самоорганізацію.

Процес формування етнічної ідентичності особистості починається в родині, етнічні цінності успадковуються дітьми від батьків. Етнічна ідентичність є результатом здебільшого несвідомого засвоєння дитиною мови, звичок, навичок, традицій, норм поведінки, харчування й інших цінностей, що дозволяють їй ототожнювати себе за антропологічним типом, культурним (мова), психологічним (менталітет) та ін. Для етнічної ідентичності працює принцип – «батьків та батьківщину не вибирають».

Етнокультурна компетентність особи формується в засвоєнні (соціалізації) культури свого народу в усіх її виявах: традиційно-побутових, фольклорних, професійних, у наукових та емпіричних знаннях на емоційному та раціональному рівнях, починаючи передусім з елементарних невербальних комунікацій (жести, ритми, пози, міміка, вираз очей) до моральних і правових норм, звичаїв, що організують життя колективів і спільнот в цілому. Етнічна ідентичність формується з інформації про людей, природу, суспільство та їхні відносини, а також із уявлень про смисли і значення, що закодовані у «шифрах», зна-

ках, символах, точках соціального простору. У примордіалістській традиції етнічна ідентичність розглядається через призму спільного походження (рід, родинні почуття), не тільки родичі, а й сусіди, і ті, хто має такі ж самі етнічні почуття, через історичне колективне поле: етнос – народ – нація. Радикальні модерністи стверджують, що ідентичність цілком і повністю «конструюється» елітою, яка декларує становлення ідентичності на підставі спільної історії етносу, культури, релігії і т. д.

Національна ідентичність, на відміну від етнічної, спирається на свідомий вибір особистості та залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою, нацією) історичних, громадянських, політичних вартостей. Якщо для етнічної ідентичності головним ідентитетом виступає спільне походження людей, то для національної цю функцію виконують культурні, громадсько-політичні цінності, національні традиції, інтереси, перспективи національного розвитку.

Політична система нації, національна держава, як її основний інститут, освітня система, ЗМІ, трудові колективи, органи державного та місцевого управління формують національну ідеологію, зберігають історичну пам'ять, утверджують державницькі ідеї, цінності, принципи, захищають національні інтереси, національну гідність спільноти, сприяють національній мові, надаючи їй статусу державної.

Проблема становлення національної самосвідомості (ідентичності), нерозривно пов'язана із процесами соціально-економічної й політичної організації (Е. Сміт, П. Шпорлюк, Я. Грицак, Ю. Бромлей, Ю. Шаповал, Г. Касьянов, В. Смолій, Б. Попова). В Україні процес творення модерної української нації від початку мав політичний характер. А друга половина XIX – початку XX ст. був вирішальним періодом у становленні національної свідомості українців. І якщо у XIX ст. ідентичність формувалася на рівні еліти в культурній сфері (насамперед – у літературі), то на початку XX ст. – це вже набуття національної ідентичності народними масами (етносом). Тяглість традиції виступає в громадівській історії, у період визвольних змагань. Незважаючи на строкатість і трагічність подій XX ст., життя в Україні спрямовувалося до національного самопізнання та самоствердження.

Процеси формування загальнополітичної громадянської ідентичності трактується в контексті соціально-політичних, культурно-економічних, демократичних процесів громадянського суспільства держави Україна. Якщо проаналізувати українські та ряд провідних зарубіжних видань, присвячених темі національної ідентичності, то перед нами постане великий діапазон різнотлумачень, бо ця проблема найтісніше пов'язана з тлумаченням концептів – національна ідея, націоналізм, громадянське суспільство, цінності, демократизація, етнос, народ, нація та ін. Різні підходи до концепту нація відбиваються і на розумінні національної ідентичності.

У Конституції України українська нація фактично тождана терміну український народ, що визначає етнонаціональну спільноту, яка ідентифікує себе як власний самобутній етнокультурний та етнополітичний організм на власній споконвічній території. «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи

про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя...приймає цю Конституцію – основний Закон України» [1, с. 3].

Тривали суперечки з приводу того, який визначальний чинник вкладається в поняття українська нація – етнічний чи політичний. У процесах становлення національної ідентичності важливо не абсолютизувати протиріччя у трактуванні «етнічних» та «політичних» різновидів нації, а поєднувати їх, що сприяє формуванню громадянської нації: «той факт, що люди завжди жили спільнотами і що нації не можна розглядати як певні споруди, збудовані на очищеному майданчику, ще раз засвідчує невіддільність націогенезу від етногенезу» [2, с. 12].

Етнокультурна складова національної ідентичності надає політичному співтовариству історичний досвід, перевірений часом, традиціями, знаннями та уявленнями, формує національну мрію та ідею, які об'єднують народ. Етнокультурний чинник заохочує до участі в управленні державними і суспільними справами, підтримує цінності сім'ї, родини, Батьківщини, готовність їх захищати. Застосування громадянського підходу до процесів становлення національної ідентичності важливе як для етнічних українців, так і для національних меншин, що проживають в Україні.

Політичні спільноти, які творилися і творяться з етнічного та політичного, стали, стають основою формування загальнонаціональної ідентичності, яка «надбудовується» над етнокультурними ідентичними групами, що творять національну державу. Такий підхід не заперечує «етнічності», навпаки, в його рамках розвивається механізм співіснування різних етнічних, мовних, релігійних груп. Це не асиміляція нацменшин, а соціально-культурне поєднання, утворене на демократичних принципах [6, с. 78].

У структурі національної ідентичності виокремлюють когнітивні аспекти. Когнітивний аспект зумовлює розгляд концепту у фреймовій моделі [7], охоплюючи знання про існування національної спільноти, категоризацію себе як члена національної спільноти, володіння національною мовою, знання про національну територію, емблеми, символи, інститути, звичаї, традиції, історичні події, історичні фігури, віру в спільність походження і загальну спорідненість та ін.

Проблеми загальнонаціональної ідентичності, а також рис громадянської ідентичності, стосуються усього кола ідентичних вимірів, що реалізуються у ландшафті постмодерністської культури: здатність і спроможність домовлятися; спільні цінності, які легітимізують правила суспільної та політичної поведінки; віднаходження компромісу; вірність етносу (народу), індивіду, самому собі, своїй власній культурі; політика «визнання» культурної специфіки тієї чи іншої групи, індивідів, прав людини – всього суспільства або держави і колективних (групових) прав; важливість укоріненості індивідів у культурі й традицію свого народу; імператив толерантності, скерований на подолання інертності й стереотипності мислення та культивування неупередженого ставлення до «інакших» індивідуальних проектів буття тощо.

Реальність сьогоденного буття в Україні: ідентичність нова, ґрунтована на політико-національній основі й тісно пов'язана з лояльністю до української держави, а також стара радянська ідентичність, побудована на інтернаціональному історико-культурному ландшафті.

Питання загальнонаціональної ідентичності сучасної України у практичній площині, передусім, є проблемою ре-

ального утвердження і захисту на державному рівні системи зрозумілих, простих для сприйняття світоглядно вмотивованих націєтворчих смислів для масової свідомості. Нині прослідковується тенденція не повністю використовувати національний фактор: призупиняється поступ до етнонаціональної ідентичності, в Україні не розв'язуються питання власного інформаційного простору; створення єдиної української помісної церкви; не розширюється популяризація етнічних, національних традицій; не захищений ринок української друкованої продукції, освіти державною мовою незалежно від регіону, функціонування державної мови в усіх установах, інституціях та ін.

Перспективний шлях подолання інерції в утвердження національної ідентичності вбачається у дієвому лідерстві, креативності з боку соціально активних особистостей – членів суспільства, здатних вести просвітницьку та практичну соціально-економічну, виробничо-господарську діяльність, спрямовану на становлення громадянського

світогляду у населення. Формування таких громадянських лідерів повинно починатися у сім'ї, дитсадку, школі, професійно-технічних навчальних закладах, вищих навчальних закладах тощо.

Отже, етнонаціональна ідентичність спрямована на формування українського соціуму в єдиний етносоціальний та етнополітичний організм – громадянське суспільство.

1. Конституція України // Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – С. 3. 2. *Лісовий В.* Перший в Україні систематичний виклад теорії нації та націоналізму / Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму: Монографія [Г. Касьянов]. – К.: Либідь, 1999. – 352 с. 3. *Рікер П.* Сам як інший / П. Рікер [Пер. з франц.] – К.: Дух. літера, 2000. – 458 с. 4. Сучасний словник іншомовних слів. – К.: Довіра, 2006. – С. 788. 5. Словник української мови. – Т. X. – К.: Наукова думка, 1979. – 658 с. 6. *Тищенко Ю., Горобчишина С.* Громадянське суспільство в Україні та політика ідентичності / Ю. Тищенко, С. Горобчишина. – К., 2010. – 75 с. 7. *Усатенко Т.* Концепт – визначальний чинник когнітивної педагогіки: педагогічна інноватика / Т. П. Усатенко // Концептологія педагогічної аксіології. – К.; Ніжин. – 2010. – 300 с.

Олена Фесік

Національне виховання шкільної молоді як чинник етнокультурного збереження української спільноти

У статті автор піднімає питання актуальності національного виховання шкільної молоді на сучасному етапі розвитку країни, шляхів та методів реалізації його завдань.

The author of the article asks a question about actuality of national upbringing of school people on the modern stage of state's development as well as about ways and methods of realization of these tasks.

Загальносвітові процеси, тенденції в економічному, культурному, інформаційному житті людства не можуть не впливати на стан розвитку українського суспільства. Економічні, соціальні, політичні проблеми країни, знецінення ідеалів, руйнування моральних цінностей, запозичення західної культури диктують перегляд світогляду людини. Нові світоглядні принципи, характерні для сучасного етапу розвитку країни, не завжди відповідають народній моралі. Сьогодні як ніколи гостро стоїть питання збереження національної ідентичності українського народу.

На даному етапі розвитку України велике місце відводиться розвитку національної системи освіти і виховання, яке неможливе без відродження вітчизняних культурно-історичних та народно-педагогічних виховних традицій.

«Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і народжує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства» [3, с. 3].

Відповіддю на виклики сучасного світу має стати національне виховання, завданням якого є формування майбутнього громадянина української держави.

Через національне виховання реалізується пізнання кожною дитиною самого себе як індивідуальності, як частини свого народу, своєї нації, а через неї – і всього людства. Це пізнання відбувається на основі вивчення підростаючим поколінням досвіду свого народу, його історії, культури, духовності. Надбання народної мудрості становлять ідейно-моральну основу виховання. «Народна філософія утверджує культ Людини, Дитини і Природи. Упродовж віків ці та інші ідеї визначали сутність життя, народовладдя, народного гуманізму, моралі, естетики, які складали основний зміст і напрямки розвитку національної системи виховання» [4, с. 176].

Кожна країна світу має свою національну систему виховання і освіти, яка покликана створити умови для розвитку кожної особистості. Українська національна система виховання увібрала в себе кращі здобутки філософського осмислення своїх цілей та завдань. Народна мудрість, родинне виховання, народна педагогіка, наукова педагогічна думка – є підґрунтям національної системи виховання.

Сьогодні школа виконує завдання відродження духовності держави. Вивчення українознавства в навчальних закладах, українознавче спрямування шкільних предметів, урізноманітнення методів та способів навчально-виховної діяльності сприяє вихованню у підростаючого покоління національно-патріотичних почуттів.

Осмислення проблем національної освіти і виховання приводить до висновку, що демократизація, гуманізація освітньо-виховного процесу неможлива без наповнення його українознавчим змістом. І українознавство (як інтегрована дисципліна) сприятиме демократизації та гуманізації освіти, поновленню її змісту. Науковці ННДІ українознавства розробили програми з українознавства: для дошкільних закладів – «Українотворець» (Кононенко П. П., Касян Л. Г., Семенюченко О. В.), для початкової школи «Українознавство» (Кононенко П. П., Присяжна Т. М.) та для 5–12 класів – «Українознавство» (Кононенко П. П., Касян Л. Г., Семенюченко О. В.). Ці програми рекомендовані МОН України для використання в навчально-виховному процесі загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах.

З метою залучення учнівської молоді до пізнання України і українського світу через індивідуально-пошукові форми, виховання підростаючого покоління в душі любові та поваги до держави, її історії та культури українського народу Національний науково-дослідний інститут українознавства проводить щорічний Міжнародний учнівський конкурс з українознавства. На Конкурс–2010 надійшло